

Іван ПАТЕР

*доктор історичних наук, професор
головний науковий співробітник відділу новітньої історії
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4340-7735>
e-mail: I.Pater@nas.gov.ua*

ТУРЕЦЬКА ОРІЄНТАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІТИКУМУ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Проаналізовано інформаційно-дипломатичні акції галицького та наддніпрянського політикуму в Туреччині в роки Першої світової війни, їхнє прагнення налагодити зв'язки з турецькими урядовими чинниками і громадськістю для підтримки ідеї утворення Української держави, що свідчило про прагнення СВУ, крім політичної орієнтації на Центральні держави, використати й інші можливості для досягнення своїх національних цілей. Акцентовано на відозві СВУ до турецького народу як першому офіційному документі у відносинах між Україною й Туреччиною, наголошено на відновленні давніх дружніх зв'язків, що з утворенням самостійної Української держави дасть змогу усунути небезпеку російських загарбницьких планів проти турків. Наголошено на значній діяльності українських політиків у популяризації українського питання серед турецького народу й урядових чинників і визнанні ними самостійницько-державницьких інтересів українців на міжнародному рівні.

Розкрито інтенсивну українську пропаганду серед широких кіл турецького суспільства та на Балканах, що спричиняло шалені нападки зі сторони противників українства. Висвітлено обговорення українськими політиками з турецькими військовими чинниками питання турецько-української мілітарної співпраці, домовленість з австро-угорським урядом про створення українського експедиційного корпусу у складі турецького війська для походу на Україну.

Розкрито плани т. зв. Константинопольської акції спричинити повстання козаків на Кубані, створити тут основи Української держави й поширювати далі український рух на території Наддніпрянщини. Наголошено на невдачі турецьких воєнних операцій на Чорному морі та Кавказі, що призвело до провалу Константинопольської акції, а відтак очікувана українським політикумом українсько-турецька співпраця не відбулася. Показано діяльність українського політикуму в 1914–1915 рр. у Туреччині як пробудження реального розуміння турецьким суспільством українського питання та його значення для Османської імперії. Підтверджено це подальшим розвитком відносин між Україною та Туреччиною: договором 9 лютого 1918 р. у Бересті Литовському між УНР і Повітряним союзом, і додатковим українсько-турецьким договором щодо встановлення між обома державами дипломатичних відносин. З'ясовано значення діяльності українського по-

літикуму в роки Першої світової війни у Туреччині для нинішньої українсько-турецької співпраці в межах чорноморського простору.

Ключові слова: Україна, Туреччина, СВУ, Константинопольська акція.

Велика війна, незважаючи на весь її трагізм, пришвидшила для українського й інших європейських народів здобуття своєї державності. Хоча українцям, на відміну від багатьох інших, не вдалося до кінця реалізувати наданий історією шанс, досягнення українського політикуму в той час були досить вагомими. Українське питання стало важливим чинником європейської геополітики, а з відновленням державності низка держав визнала Україну повноправним суб'єктом міжнародних відносин та встановила з нею дипломатичні зв'язки. Серед них і Туреччина.

До цього суттєво спричинилися наддніпрянські політичні емігранти, які з початком війни опинилися в Галичині. Війна докорінно змінила національно-політичну ситуацію для українців, які потрапили між двох ворожих імперій. Галичани й наддніпрянці проголосили свою лояльність до урядів, під пануванням яких перебували. Проте, ті з них, хто опинився в еміграції, зорієнтувавшись у ситуації, намагалися посилити українські національні позиції. Галичани 1 серпня 1914 р. організували Головну Українську Раду (ГУР) на чолі з Костем Левицьким і почали створювати Легіон Українських січових стрільців (УСС).

Так, 4 серпня 1914 р. у Львові наддніпрянці Дмитро Донцов, Володимир Дорошенко, Андрій Жук і Олекса Назарієв заснували Союз визволення України (СВУ) – безпартійну політичну репрезентацію національно-політичних та економічних інтересів українського народу в Росії. Ця організація, як і ГУР, основним політичним постулатом проголосила державну самостійність та соборність України, виробила концепцію щодо її ролі в європейській політиці. Реалізацію національних змагань ГУР і СВУ пов'язували з поразкою Росії у війні й поваленням царизму, тим самим визначивши свою політичну орієнтацію – бути на боці противників імперії Романових.

Один із представників СВУ в Німеччині – Євген Левицький – відзначав, що українці стоять на боці Центральних держав і сподіваються вислуду з цієї війни. Так союз прагнув забезпечення вільного національного розвитку, надіявся, що Центральні держави у випадку своєї перемоги для встановлення тривалого миру допоможуть утвердити самостійну Українську державу¹. Покладаючись на Центральні держави, СВУ прагнув, щоби вони розглядали українське питання не як внутрішню російську, а міжнародну проблему, яка має, за словами Олександра Скорописа-Йолтуховського, «колосальне значення для Німеччини в цій війні та й для мирного дальшого розвитку цілого людства взагалі, коли поставити її у весь зріст»².

Австро-угорський і німецький уряди запевняли представників СВУ в прихильності до українських визвольних змагань, проте конкретних заходів не робили, оскільки Наддніпрянщина на той час перебувала поза межами їхнього впливу. «Але це не може нас вести до відвороту від Центральних держав, – писав А. Жук, – бо нема куди інде повернутись. Українство в Росії слабе. Русифікація може нас навіки задавити. Коли не буде поза межами (йдеться про Наддніпрянщину) українського руху, то нам

¹ *Українське слово*. 1916. 24 січня.

² Скоропис-Йолтуховський О. Мої «злочини». *Хліборобська Україна. Збірник*. Відень, 1920–1921. Ч. 2–3. С. 195.

грозить загибель»³. Так політична орієнтація на Центральні держави свідчила про прагнення СВУ використати будь-які можливості для досягнення своїх національних цілей. Власне це й спрямувало погляди українських політиків до Туреччини.

Мета статті – дослідити налагодження українським політикумом зв'язків із турецькими урядовими чинниками та громадськістю для підтримки ідеї утворення самостійної Української держави. Першими історіографами цієї проблеми виступали безпосередні учасники цих подій, зокрема член Президії СВУ Маріан Меленевський, галицькі діячі – Лонгин Цегельський і Степан Баран. Вона широко висвітлювалася в українській періодиці – часописах «Вістник Союзу визволення України» (1914–1918) і «Діло» (1914–1915). Фрагментарно проблеми українсько-турецьких відносин на початковому етапі війни заторкували українські дослідники, як колишні (Р. Роздольський, О. Гермайзе, Д. Донцов, О. Терлецький, М. Галушинський), так і сучасні (І. Патер, О. Реєнт, С. Адамович, Я. Дашкевич, М. Несун, Г. Ігнатченко та ін.), а також зарубіжні, головніші з яких – В. Біль (W. Bihl), С. Ліман (S. Liman), Р. Штюбе (R. Stübe). Питання повернення Туреччини на бік українського політикуму щодо реалізації його національних цілей розкрито в численних документах, опублікованих у збірнику «Ereignisse in der Ukraine 1914–1922 deren Bedeutung und historische Hintergründe. Von T. Homikiewicz. Philadelphia: W. K. Lypynski Ost-Europäische Forschungs-Institut. Band I. 1966».

Поновлення зв'язків із Туреччиною відразу на початку війни не було випадковим. Ще напередодні в українському суспільстві намітилися виразні туркофільські тенденції. Д. Донцов, виступаючи в липні 1913 р. на II Всеукраїнському студентському з'їзді у Львові, зі співчуттям говорив про те, що Туреччину, немов павутинням, обплутали європейськими договорами, трактатами, умовами, а війни Франції, Англії, Італії, Росії з нею залишили після себе гори трупів. Росія, зокрема, намагалася захопити чорноморсько-середземноморські протоки⁴.

Першим офіційним документом у стосунках між Україною і Туреччиною можна вважати відозву СВУ до турецького народу, опубліковану у Відні 25 серпня 1914 р. французькою мовою, перекладену також турецькою. Цим зверненням союз мав наміри спонукати Туреччину до активної участі у війні на боці Центральних держав. Він намагався довести, що для нього мета війни на Сході – утворення самостійної Української держави і, тим самим, усунення небезпеки завойовницьких планів Росії проти Туреччини. У відозві СВУ закликав турків іти на Росію в ім'я відновлення давніх дружніх зв'язків (гетьмани Петро Дорошенко, Пилип Орлик, Задунайська Січ). На думку діячів союзу, Туреччина повинна вважати українську справу власною і висувати цей аргумент перед Центральними державами для обґрунтування її збройного виступу проти Росії. «Нова незалежна українська держава, – наголошено у відозві, – буде в сталім союзі й порозумінню з Оттоманською імперією»⁵. Відозва

³ Library and Archives Canada (далі – LAC). Andry Zhuk Fonds. R 2297-0-3-E. Vol. 9. File 10.

⁴ Донцов Д. Сучасне політичне положення нації і наше завдання. (Реферат, виголошений на II Всеукраїнським з'їзді в липні 1913 року у Львові). Львів, 1913. С. 6, 23–24.

⁵ Вістник Союзу визволення України (далі – Вістник). 1914. № 2. С. 8–9.

кількістю 200 примірників була розповсюджена в Туреччині представниками СВУ при сприянні австрійського посла Йогана Паллавічіні (Johann Pallavicini)⁶.

Потрібно зазначити, що союз опублікував також ще звернення до болгар, румунів, шведів, чехів. Ці відозви стали першими актами української закордонної політики від часів мазепинської еміграції, відкритим виступом на міжнародній арені представників українського народу. Це був лише пролог до широкої інформаційно-дипломатичної акції, яку розвинув СВУ в різних країнах.

Для популяризації українського питання в Туреччині на початку жовтня 1914 р. до Константинополя прибув М. Меленевський. Його перед виїздом разом з Олександром Скорописом-Йолтуховським як членів Президії СВУ прийняв представник Міністерства закордонних справ (МЗС) Австро-Угорщини Олександр Гойос (Alexander Hoyos). Він заявив, що Австро-Угорщина стоїть за визволення України з-під російської неволі, підтримує ідею державної самостійності й допомагатиме наддніпрянцям у досягненні цієї мети.

Це ж О. Гойос підтвердив 7 листопада 1914 р., зазначивши, що представники СВУ можуть покликатися на таке трактування австро-угорським урядом справи підросійської України у своїх дипломатичних заходах в інших державах, а МЗС повідомить про ставлення до Наддніпрянщини своєму послові у Константинополі графу Й. Паллавічіні та уряду Туреччини. Але при цьому застерігав, що ці заяви не повинні стати предметом для широкого громадського розголосу⁷.

Застереження О. Гойоса не задовольняло союз. Адже уряди Австро-Угорщини й Німеччини не зробили ніяких офіційних заяв перед світом щодо вирішення долі українських земель, не заангажувалися в українській справі, контактували з українськими політичними організаціями лише з приводу своїх тимчасових збройних і дипломатичних потреб, не мали наміру відкрито оголосити про прихильність до українських визвольних змагань.

Очевидно, сказане О. Гойосом представникам СВУ було узгоджено з німецьким урядом. Передача його слів турецьким урядовим чинникам надавала приїзду українських політиків офіційності та підносила їх до рівня урядового візиту, що певною мірою виходило далеко за межі відносин союзу з урядами Австро-Угорщини й Німеччини.

Відряджаючи М. Меленевського до Константинополя, Президія СВУ поставила перед ним завдання – «придбати політичну opinio для української справи, для справи визволення народів Росії на користь війни з Росією»⁸. Зазначимо, що М. Меленевський був основним автором відозви «До громадської думки Європи!», яка засуджувала імперські зазіхання Москви, наголошувала, що Росія «розбила Польщу, ослабила Туреччину», а український народ, розділений між двома великодержавами, «мав служити Росії для того, щоб уможливити царизмові опанування Дарданелів і Константинополя»⁹.

⁶ Несун М., Ігнатченко Г. Перша світова війна і встановлення українсько-турецьких відносин. *Перша світова війна і слов'янські народи: матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Київ, 14–15 травня 1998 р.)*. Київ, 1998. С. 115.

⁷ LAC. Andry Zhuk Fonds. R 2297-0-3-E. Vol. 15. File 25.

⁸ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 1.

⁹ Вістник. 1914. Ч. 1. С. 2.

У листопаді до нього приєдналися Л. Цегельський і С. Баран. Приїзд української делегації від СВУ викликав прихильні відгуки турецької преси. Орган молодотурків «Le Jeune Turc» у статті від 6 листопада 1914 р. відзначав: «Делегати будуть без сумніву прийняті тут з симпатіями, бо інтереси українців тісно зв'язані з інтересами Туреччини. Українська держава, якої жадають для себе українці, відділила би Росію від побережжя Чорного моря. Утворення неросійської слов'янської держави звільнило б Туреччину від політики інтриг і забаганок російського царства, яке змагає до того, щоб запанувати над Константинополем і морськими протоками».

Натомість Л. Цегельський та С. Баран опублікували в турецькій пресі низку статей з історії України, подали її етнічні межі, наголосивши, що Україна, «колись самостійна держава, довго знемагала під російським гнітом і тепер у дні світових подій вона відчула в собі нові сили і вимагає національної відокремленості й свободи, за яку готова боротися разом з Австрією, Німеччиною і Туреччиною проти спільного ворога – Росії»¹⁰. Крім того, у Стамбулі союз видав турецькою мовою брошуру Л. Цегельського «Росія як гнобителька народів», а також листівки-звернення до турецьких («Asker!»* – накладом 25 тис. примірників, грудень 1914 р.) і російських («Солдаты русской армии!» – 50 тис.), а також до українців-солдатів російської армії («Солдате – озирнись!» – 25 тис.), які закінчувалися такими словами: «... на місці царсько-каторжної Росії стануть вільні та самоврядні російський, український, грузинський та інші народи»¹¹.

Зокрема, М. Меленевський провів низку конференцій із членами молодотурецького комітету і представниками уряду, налагодив контакти з військовими колами Туреччини. Газета «Tasfir i Efkiar» вмістила інтерв'ю, у якому він схарактеризував долю українського народу в Росії та його змагання до самостійності. Найзначнішим досягненням для союзу під час перебування його представників у Стамбулі була зустріч М. Меленевського 22 листопада 1914 р. з міністром внутрішніх справ Туреччини Махметом Талаат-Беєм (Mehmed Talat Paşa), одного з молодотурецьких тріумвірів, що фактично правили Османською імперією, який від імені уряду визнав самостійницько-державницькі інтереси українців та пообіцяв їм допомоги¹².

Заява Талаат-Бея стала першим у міжнародних відносинах новітнього часу офіційним документом, де за українським народом визнавалося право на створення своєї самостійної держави. Вона здобула міжнародний резонанс. Наголошу, що Туреччина виявилася єдиною і (до початку 1918 р.) єдиною з Центральних держав, яка ще 24 листопада 1914 р., тобто навіть до оголошення Османською імперією війни Росії, заявила про необхідність визволення України з-під російського ярма.

Інформацію з цього приводу розповсюдили всі стамбульські, австрійські та європейські часописи, її передали телеграфні агентства. Відомою стала ця заява й українцям у Росії. Уже 25 листопада 1914 р. Петербурзьке телеграфне агентство (ПТА) розіслало її повністю російській пресі й наступного дня була передрукована з відповідними коментарями в багатьох російських газетах. Звичайно, подаючи заяву турецького міністра,

¹⁰ Гермайзе О. Матеріали до історії українського руху за світової війни. *Український археографічний збірник*. Київ, 1926. Т. 1. С. 302.

* У перекладі з турецької – «Солдати!».

¹¹ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 29.

¹² Декларація спершу опублікована французькою мовою: Déclaration de Talaat bey. *Le Jeune Turc*. 1914. 24 November; *Вістник*. 1914. Ч. 5–6. С. 1.

російський уряд хотів сформувати в російського суспільства ще більшу ворожнечу до українців як «запроданців не лише швабів, а й вічних ворогів християнства – турків», мати ще один аргумент для боротьби з українським рухом. Із приводу поширення заяви в Росії «Вістник Союзу визволення України» писав: «Ми дуже вдячні ПТА, що кинуло вістку про наш Союз та його роботу по всіх кутках російської держави, а тим самим і на Україну. Нехай знають про нього скрізь, нехай знають всі – не лише втаємничені, а й широкий загаль. Нехай хвилею від краю до краю пронесеться по змученій країні добра вістка, що українська справа на політичній арені Європи у всій своїй повноті... Тільки переможна боротьба з царською імперією і лише утворення самостійної української держави забезпечить Європі дальший мирний культурний розвій, зміцнить демократію і прискорить хід загально-людського поступу»¹³.

Перебування і діяльність у Стамбулі представників союзу викликали в турецькій пресі зацікавлення Україною. Частіше з'являлися статті про неї, її народ, історію, відносини з Росією. До статей додавали карту України. Дуже багато писали про її економічний потенціал, наголошували, що українські землі – найболючіше місце в російській політиці й тільки їх втрата може назавжди позбавити Росію теперішньої могутності. Ці статті друкувалися в «Terdjimen i Nakikat», «Tasfir i Efkiar», «Tanin», «Turan» та інших турецьких часописах. Про них повідомляли в телеграмах із Константинополя. Публікації подібного змісту подавав напівурядовий часопис «Le Jeune Turc». «Ottomanische Nachrichten» також постійно вміщували повідомлення про українську справу та передруки з «Ukrainische Nachrichten». 10 листопада 1914 р. «Osmanischer Lloyd» (Константинополь) подала з інших часописів інформацію про участь Січових стрільців у битвах поблизу перевалу Ужок у Карпатах. 15 травня 1915 р. вона вмістила інформацію під назвою «Die Ukrainer» – про конференцію українських соціал-демократів у Києві та визнання ними програми Союзу визволення України й схвалення його діяльності¹⁴.

Перебування представників СВУ в Константинополі було результативним для української пропаганди серед населення Туреччини. Один із членів союзу – Михайло Новаковський, – розповідаючи про свої враження від перебування на турецькій землі та спілкування з турками, писав: «Говоримо з собою знаками, рекомендуємо себе – “Україна, Українці”. А ті прості вояки, щирі прості як первісні діти природи, зраділи і дають на всі способи знати, що вони розуміють, знають нас й, показуючи на серце, вигукують: “Україна – кардаш” (Україна – брат)»¹⁵.

Важливу роль у популяризації українського питання відіграв збірник статей «Ukraina, Rusya, Türkiye» («Україна, Росія і Туреччина»), який надрукував СВУ у Константинополі 1915 р. турецькою мовою. Він призначався для ознайомлення турецької громадськості з українською проблемою та політичними змаганнями і мав відповісти на запитання, які ставили перед суспільною думкою численні публікації про Україну. Книжечка складалася зі статей Лонгіна Цегельського «Україна й Туреччина», Михайла Грушевського «Короткий огляд української історії», Володимира Дорошенка «Політичні партії на російській Україні», Маріана Меленевського «Культурна праця

¹³ Вістник. 1914. Ч. 5–6. С. 2.

¹⁴ Вістник. 1915. Ч. 9–10. С. 17.

¹⁵ Вістник. 1914. Ч. 5–6. С. 3.

українців», Андрія Жука «Російська Україна в числах». У додатку містилися відозви до турецького народу і «До громадської думки Європи», платформа союзу, а також карта Європи й України¹⁶.

Опубліковано книжку М. Грушевського «Як жив український народ. Коротка історія України» (Царгород, 1915. Вид. 2-ге. 107 с. – 14 тис. примірників), його ж «Малу історію України» (1916); передбачалося видати, а можливо, й видано брошуру Л. Цегельського «Не освободителька, а – гнобителька народів». Два останні видання турецькою мовою та арабською готикою¹⁷.

Інтенсивна українська пропаганда захоплювала щоразу ширші кола турецького суспільства. Так, під час перебування делегатів СВУ в м. Ізмірі наприкінці лютого 1915 р. з ініціативи тамтешнього губернатора в місцевій чоловічій гімназії відбулося віче, присвячене українському питанню, яке зібрало велику кількість людей: урядовців, офіцерів, містян, учнів. Усі, хто виступав, щиро симпатизували Україні, бажали їй визволитися та стати доброю сусідкою Туреччини. Куратор шкільної округи, звертаючись до військових, промовив: «Вояки, пам'ятайте, що воюючи зі своїми ворогами-москалями, ви також б'єтеся за визволення України». Представник союзу сердечно подякував туркам за їхнє прихильне ставлення до визвольних змагань українців. Усі промови закінчувалися окликами: «Хай живе Україна!»¹⁸.

З приводу поїздки представників СВУ до Константинополя в австрійських і німецьких часописах друкували статті, серед яких варто відзначити публікацію проф. Івана Пулюя «Туреччина й Україна» у празькій газеті «Bohemia», що була передрукована в інших органах преси. У ній подано історію турецько-українських відносин, вказано на необхідність поразки Росії у війні на користь України й Туреччини¹⁹.

«Побут українських делегатів у Царгороді, – писало львівське “Діло”, – де вони зустріли якнайкраще прийняття й зрозуміння своєї політичної місії, ставить перед очі образ історичної минувшини, коли Україна і Туреччина заключали політичні союзи для оборони проти спільних ворогів». «Нехай же тепер, – наголошувало “Діло”, – здійсняться заміри Хмельницького, Дорошенка, Орлика, нехай наш давній союзник причиниться до визволення України»²⁰.

Пропаганда української справи в Туреччині та країнах Балтії спричиняла з боку противників СВУ шалені нападки. Так, Лев Троцький, займаючи в роки Першої світової війни центристську позицію з питань війни й миру, різко виступав проти пропаганди союзом української справи, вважаючи її «простими плітками»²¹.

Краківська газета «Nowa Reforma» у статті «Propaganda Ukrainiska w Bulgarii, Rumunii i Turcyi» («Українська пропаганда в Болгарії, Румунії та Туреччині»), попри перекручення, неприхильне ставлення до українського руху, все-таки відзначила, що

¹⁶ Вістник. 1915. Ч. 7–8. С. 24.

¹⁷ Дашкевич Я. Турецько-українські взаємовідносини в першій половині ХХ століття (інформаційні зв'язки). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2008. Вип. 16. С. 166–167.

¹⁸ Вістник. 1915. Ч. 15–16. С. 9.

¹⁹ Там само. Ч. 7–8. С. 17.

²⁰ Діло. 1914. 21 листопада.

²¹ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 9.

«українці вміють агітувати як у середині краю, рівно ж і поза ним»²². Надзвичайно вороже і з явно денунціаторською метою писала про пропаганду української справи союзом на Балканах «Gazeta Warszawska»²³.

Так українська справа ставала все більш вагомою на політичній арені Європи. Об'єктивні обставини надавали їй великого значення у велетенській боротьбі. Це розуміли численні політики, вчені, уряди держав, ворожих Росії.

Австрійські політики усвідомлювали, що створення Української держави неминуче притягатиме українців Східної Галичини, Буковини й Закарпаття, а також ускладнить ситуацію з огляду на австро-польські взаємини та позицію Угорщини щодо українського питання²⁴. І все ж австрійський, а слідом за ним і німецький уряд підтримав план СВУ у т. зв. Константинопольській акції, що стала ще однією ланкою в українсько-турецьких відносинах у роки Великої війни.

Ще до початку турецько-російської війни (29 жовтня 1914 р.) союз сподівався, що українська територія опиниться в тилу турецької армії (узбережжя Чорного моря), і тому за підтримки австро-угорських та німецьких кіл планував використати Туреччину в підготовці й організації українського легіону, що разом із турецькими військами мав висадитися на Чорноморському побережжі й викликати повстанський рух на Півдні України.

Ця акція, вважав СВУ, повинна бути співзвучною з загальнонаціональними прагненнями українського народу і привести до великих успіхів, які не в змозі здобути найенергійніша таємна організація. Водночас союз намагався довести й пояснити народу, що запланована константинопольська акція не виходить від турків і є в українських політичних інтересах, що існують об'єктивні передумови для побудови Української держави при допомозі Центральних держав. Власне константинопольською акцією, її успішною реалізацією союз хотів виправдати свою політичну орієнтацію на Центральні держави і, тим самим, розвіяти сумніви українців щодо того, нібито їх використовують у війні як гарматне м'ясо, а після розгрому Росії кинуть напризволяще²⁵.

У Константинополі Маріан Меленевський встановив зв'язки з військовими колами Туреччини, німецьким генералом Ліман фон Сандерс-пашею, що перебував на турецькій службі, грузинськими політичними діячами, представниками німецьких дипломатичних кіл Ціммером і Небелем. Він довідався, що зі вступом Туреччини у війну плануються деякі «інсургенізаційні (повстанські) акції» на Кавказі й тому запропонував провести щось подібне на заселеній українцями Кубанщині, а також у районі Одеси²⁶. 2 жовтня 1914 р. Й. Паллавічіні повідомляв Відень: «Повстання на Кавказі і Кубанщині є вже великою мірою зорганізоване німецько-турецьким комітетом, при погодженні з тутешньою німецькою амбасадом і під керівництвом Сулеймана Аскері Бея».

²² Nowa Reforma. 1915. 5 stycznia.

²³ Вістник. 1915. Ч. 7–8. С. 17.

²⁴ Bihl W. Österreich-Ungarn und der Bund zur Befreiung der Ukraine. *Österreich und Europa. Festgabe für Hugo Hantsch zum 70. Geburtstag*. Graz; Wien; Köln, 1965. S. 507.

²⁵ Hornikiewicz T. Ereignisse in der Ukraine 1914–1922: deren Bedeutung und historische Hintergründe. Philadelphia: W. K. Lypynski Ost-Europäische Forschungs-Instituts. 1966. Bd. I. S. 191.

²⁶ Sanders L.V. Fünf Jahre Türkei. Berlin, 1920. S. 378.

Задіяні в Константинопольській акції делегати союзу звернулися до турецького військового керівництва з проханням виділити українцям бази для її підготовки й одержали позитивну відповідь.

Утім, 4 жовтня 1914 р. МЗС Австро-Угорщини схвалило повстанський план союзу, а 9 жовтня 1914 р. повідомило Й. Паллавічіні про підтримку «акції українських емісарів на інсургенцію Чорноморського флоту»²⁷.

Австро-угорський уряд офіційно звернувся до Туреччини з пропозицією розпочати практичну підготовку акції, насамперед щодо постачання зброї і висилки добровольців. Але виявилось, що австрійська та німецька армії не мали достатньої кількості рушниць для добровольців і змоги їх транспортувати. Тому 11 жовтня 1914 р. військове міністерство Австро-Угорщини звернулося до барона Гіскра (Giske) в Гаазі з проханням надати інформацію про можливість передання зброї та боєприпасів через посередника до Смірни на голландському кораблі. Барон Гіскра відповів, що ця справа видається йому «майже неможливою».

На початку листопада 1914 р. у Константинополі М. Меленевський обговорив із турецькими військовими чинниками питання турецько-української мілітарної співпраці.

Союз звернувся також до австро-угорського уряду, щоб той уможливив відрядження до Туреччини експедиційного корпусу з 500 українців – 400 Січових стрільців і 100 військовополонених українців російської армії з табору Фрайштадт. Ці добровольці повинні були їхати потягом до Туреччини через Румунію у цивільному одязі групами по 25 осіб.

Усі ці заходи СВУ підтримувала й ГУР. 15 листопада 1914 р. голова ГУР К. Левицький за ініціативою МЗС Австро-Угорщини обговорив із Бойовою управою питання участі Січових стрільців у складі турецького війська в поході на Україну. Володимир Темницький на засіданні Бойової управи 1 грудня 1914 р. виклав схвалені ГУР головні пункти угоди українських чинників із німецьким, австро-угорським і турецьким урядами, на підставі яких можна було висилати стрільців до Константинополя. Член Бойової управи Іван Боберський у листі до відомого українського історика та громадсько-політичного діяча Степана Томашівського від 2 грудня 1914 р. писав: «Хиба цієї угоди є та, що можемо дати лише кількасот стрільців і то, головно, до організації здобутих вже земель, до розбудження прихильного настрою серед населення в Україні. Замало даємо, бо більше не можемо». Крім того, на засіданні Бойової управи йшлося також про українське представництво при турецькому війську для того, щоб «наших людей не вислано десь до Суецького проливу, куди, власне, турки тепер уганяють». На тому засіданні вирішено провести спільну нараду ГУР, Бойової управи і СВУ для вирішення питання про керівництво українським корпусом, щоби «провід передати комусь справному». Всі вимоги українців були передані в зовнішньополітичне відомство Австро-Угорщини²⁸.

Очолити український експедиційний корпус мав полковник австрійського генерального штабу Станіслав Шептицький, рідний брат Львівського греко-католицького митрополита Андрея Шептицького. Австро-угорський уряд спонукав С. Шептицького

²⁷ Роздольський Р. До історії Союзу визволення України. *Український самостійник*. 1969. № 4. С. 39.

²⁸ Центральний державний історичний архів України, м. Львів. (далі – ЦДАІЛ України). Ф. 368. Оп. 1. Спр. 145. Арк. 3.

керувати експедицією більше з політичних, аніж із військових міркувань. Австрійські урядові чинники вважали, що присутність С. Шептицького вплине на подальший розвиток подій в Україні. Крім того, вони хотіли, щоб саме австрійський офіцер перебрав керівну роль у Туреччині, витіснивши на другий план німців.

Німецький уряд мав намір відрядити для керівництва українською акцією свою довірену особу – Ціммера (Zimmer). Цю кандидатуру схвалили й австрійці. Перенесення української акції до Константинополя означало, що керівництво нею повністю переходить до німців. 10 грудня 1914 р. австрійський консул Еммануїл Урбас (Emmanuel Urbas) у листі до керівництва МЗС Австро-Угорщини писав: «Як довго ми зберігаємо Союз в характері носія і центру акції в Константинополі, то маємо запевнений наш вплив, а керівництво Ціммера тоді було б чисто технічним. Союз став би справді фактором австро-угорської політики і гарантією нашої суперматії (верховенства) в українській державі, коли б дійшло до окупації і організації російської України»²⁹.

Генеральний штаб австро-угорської армії також підтримав ідею Константинопольської акції. 10 листопада 1914 р. барон Володимир Гісль, що був представником МЗС Австро-Угорщини при Верховному командуванню, повідомив міністра Леопольда Берхтольда, що шеф Генерального штабу (Конрад фон Гетцендорф) згідний, щоб полковник Шептицький перебрав керівництво експедицією у Ціммера. Тепер потрібна була тільки згода Шептицького, яку він дав за умови необмеженого командування експедиційним корпусом, про що повідомили німецького посла у Відні.

Згідно з планом Константинопольської акції, турецький корпус у кількості 50 тис. чоловік на чолі з Ліман-пашею (Pasha Liman) повинен був висадитися на Північному Кавказі та викликати повстання черкесів (кабардинців) і кубанських козаків. 13 листопада 1914 р. О. Гойос телеграфував Й. Паллавічіні: «В такому разі ми могли б додати до турецького корпусу відділ 500 українців, що походять частково з Австрії, частково з Росії, щоб ці люди в оперті на мілітарні операції турків, особливо на Кубанщині, спробували заснувати українську державу, після чого можна б очікувати поширення українського руху на захід. Делегат Союзу визволення України Меленевський, який повертається до Константинополя, мав говорити про такий план з довіреними особами турецького міністра війни Енвера-Паші»³⁰.

Підготовка українського експедиційного корпусу проходила з великими труднощами і фактично закінчилася невдачею: до 1 грудня 1914 р. зголосилося 20 добровольців із військовополонених³¹. У середині листопада 1914 р. командант УСС Михайло Галушинський і представник австро-угорського генштабу полковник Оскар Гранілович обговорили план експедиції. Однак, коли Січові стрільці були готові вже виїхати до Константинополя, з Туреччини несподівано прийшла звістка: турецький флот не зміг опанувати Чорне море, а війська не перейшли російський кордон, за винятком невеличкої території на Кавказі. Повстання в Україні та Кубанщині ставали неможливими. Так у Туреччині зникла потреба в українських стрільцях³².

²⁹ Роздольський Р. До історії Союзу визволення України. С. 33.

³⁰ Український самостійник. 1969. № 1. С. 40.

³¹ Bihl W. Österreich – Ungarn... S. 521.

³² Галушинський М. З Українськими Січовими Стрільцями. Спомини з рр. 1914–1915. Львів, 1934. С. 200.

Турецький військовий міністр Енвер-паша 16 листопада 1914 р. заявив Паллавічіні, що якщо 500 українців під командуванням австрійських офіцерів захочуть розпочати військові операції, то він готовий перевезти їх через Чорне море, а там вони мусіли б діяти на власний розсуд. Австрійський уряд вирішив не відсилати українців до Константинополя. Й. Паллавічіні писав О. Гойосові: «Признаюсь щиро, я, взагалі, не вірю в можливість заснування української держави. Це небезпечно вкладати в політичну калькуляцію такого роду непевні фактори, бо в такий спосіб наражаєшся на великі та грікі розчарування. На протязі цієї війни, на жаль, це було дуже частим. Розраховано на революцію в Польщі, в Україні і т. д., але дотепер з усіх тих революцій не завважується нічого»³³. Константинопольська акція закінчилася невдачею, а очікувана українським політичним проводом українсько-турецька військова співпраця не відбулася. Однак у 1914–1915 рр. у Туреччині пробудилося реальне розуміння українського питання та його значення для Османської імперії.

Союз визволення України 2 травня 1917 р. офіційно відмовився від проведення на міжнародному рівні дипломатичної акції у зв'язку із проголошенням української державності Центральною Радою.

Подальший розвиток подій на міжнародній арені й Україні привів до того, що зв'язки між Україною і Туреччиною набули рівня міжнародних відносин. Це сталося у Бересті-Литовському 9 лютого 1918 р., коли був підписаний мирний договір між Українською Народною Республікою (УНР) з одного боку, і Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною – з другого.

У Бересті 12 лютого 1918 р. підписано додатковий українсько-турецький договір щодо встановлення дипломатичних відносин. 22 серпня 1918 р. у турецькому посольстві у Відні відбувся обмін ратифікаційними грамотами між Україною та Туреччиною. Тепер уся інформаційна дипломатична робота перейшла до рук українського посольства.

Так, інформаційно-дипломатичні акції галицьких і наддніпрянських політичних діячів у Туреччині свідчили про те, що українська справа стала важливим чинником міжнародної політики. Започатковані зв'язки представників ГУР і СВУ з турецькими політичними колами переросли наприкінці війни в нормальні дипломатичні відносини між двома країнами. Від початку вони були добросусідськими, приязними, хоча на них позначилися і політична нестабільність та зміна влади в Україні, і наближення краху Османської імперії.

Без сумніву, вивчення турецько-українських взаємовідносин у минулому та сьогодні вимагає продовження. Актуальними звучать слова Льва Биковського, книгознавця, бібліографа, активного діяча Української революції 1917–1920 рр. про те, що «українсько-турецькі відносини не можуть плекати у майбутньому лише фахівці з сходознавства, історики та дипломати. Це повинно бути масовим явищем. Туреччина і Україна й інші країни Чорноморського простору – це частина Батьківщини для всіх, хто його заселює. Тому інтереси турецькі мусять бути так само близькі українцям, як українські туркам»³⁴.

³³ Український самостійник. 1969. № 2. С. 31.

³⁴ Биковський Л. Туреччина. Бібліографічні матеріали. Варшава, 1940. С. 54.

Тому на традиціях плідної співпраці в далекому минулому треба будувати й сучасні турецько-українські стосунки. «На разі, – зазначав Я. Дашкевич, – маємо лише багато камінчиків для мозаїки, яку треба скласти»³⁵.

REFERENCES

- Bihl, W. (1965). Österreich-Ungarn und der Bund zur Befreiung der Ukraine. *Österreich und Europa. Festgabe für Hugo Hantsch zum 70. Geburtstag*, 507 [in German].
- Bykovskiy, L. (1940). *Turechchyna. Bibliohrafichni materialy*. Warsaw [in Ukrainian].
- Dashkevych, Ya. (2008). Turetsko-ukrainski vzaiemovidnosyny v pershii polovyni XX stolittia (informatsiini zviazky). *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 16, 166–167 [in Ukrainian].
- Déclaration de Talaat bey. (1914, November 24). *Le Jeune Turc/Vistnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy*, 5–6, 1 [in French].
- Dilo. (1914, Lystopad 21) [in Ukrainian].
- Dontsov, D. (1913). *Suchasne politychne polozhennia natsii i nashe zavdannia. (Referat, vyholoshenyi na II Vseukrainskim zizdi v lypni 1913 roku u Lvovi)*. Lviv [in Ukrainian].
- Halushchynskiy, M. (1934). *Z Ukrainskymy Sichovymy Striltsiamy. Spomyny z rr. 1914–1915*. Lviv [in Ukrainian].
- Hermaize, O. (1926). Materialy do istorii ukrainskoho rukhu za svitovoi viiny. *Ukrainskyi arkhеohrafichniy zbirnyk*, 1, 302 [in Ukrainian].
- Hornikiewicz, T. (1966). *Ereignisse in der Ukraine 1914–1922: deren Bedeutung und historische Hintergründe* (Vol. 1). Philadelphia: W. K. Lypynski Ost-Europäische Forschungs-Institut [in German].
- Nesun, M., & Ihnatchenko, H. (1998). Persha svitova viina i vstanovlennia ukrainsko-turetskykh vidnosyn. Proceedings of the International Scientific Conference: *Persha svitova viina i slov'ianski narody*, Kyiv, 14–15 travnia 1998. (p. 115). Kyiv [in Ukrainian].
- Nowa Reforma. (1915, Styczeń 5) [in Polish].
- Rozdolskyi, P. (1969). Do istorii Soiuzu vyzvolennia Ukrainy. *Ukrainskyi samostiinyk*, 4, 39 [in Ukrainian].
- Sanders, L. V. (1920). *Fünf Jahre Türkei*. Berlin [in German].
- Skoropys-Yoltukhovskiy, O. (1920–1921). Moi «zlochyny». *Khliborobska Ukraina. Zbirnyk*, 2–3, 195 [in Ukrainian].
- Ukrainske slovo. (1916, Sichen 24) [in Ukrainian].
- Ukrainskyi samostiinyk. (1969), 1, 40 [in Ukrainian].
- Ukrainskyi samostiinyk. (1969), 2, 31 [in Ukrainian].
- Vistnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy. (1914), 1, 2 [in Ukrainian].
- Vistnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy. (1914), 2, 8–9 [in Ukrainian].
- Vistnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy. (1914), 5–6, 2–3 [in Ukrainian].
- Vistnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy. (1915), 15–16, 9 [in Ukrainian].
- Vistnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy. (1915), 7–8, 17–24 [in Ukrainian].
- Vistnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy. (1915), 9–10, 17 [in Ukrainian].

³⁵ Дашкевич Я. Турецько-українські взаємовідносини... С. 171.

Ivan PATER*Doctor of Historical Sciences, Professor**Chief Researcher at the Department of Contemporary History**I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the**National Academy of Sciences of Ukraine**ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4340-7735>**e-mail: I.Pater@nas.gov.ua*

TURKISH ORIENTATION OF UKRAINIAN POLITICIANS DURING WORLD WAR I

The research focuses on the information and diplomatic actions of Halychyna and Naddniprianshchyna politicians in Turkey during World War I, their aspiration to establish connections with Turkish government officials and the public to support the idea of forming the Ukrainian state. As pointed out, it testified to the desire of the Union for the Liberation of Ukraine (ULU), in addition to political orientation to the Central Powers and other opportunities to achieve their national goals. Emphasis is placed on the ULU's appeal to the Turkish people as the first official document in Ukraine-Turkey relations, emphasizing the restoration of long-standing friendly connections, which with the formation of independent Ukraine would eliminate the danger of Russian aggression against the Turks. As well, stressed the significant activity of Ukrainian politicians in popularizing the Ukrainian issue among the Turkish people and government officials and their acceptance of the independence and state interests of Ukrainians at the international level.

Intense and broad Ukrainian propaganda among Turkish society and in the Balkans, which provoked fierce attacks by opponents of Ukrainianness, was highlighted. The discussion of the Turkish-Ukrainian military cooperation issue by Ukrainian politicians with the Turkish military, the agreement with the Austro-Hungarian government on creating a Ukrainian expeditionary corps as part of the Turkish troops to march on Ukraine are covered.

Moreover, plans of the so-called Constantinople action to provoke the uprising of the Cossacks in the Kuban, create the bases of the Ukrainian state, and further spread the Ukrainian movement in Naddniprianshchyna are shown. Turkish military operations failure in the Black Sea and the Caucasus are emphasized, which led to the failure of the Constantinople action, and therefore the Ukrainian-Turkish cooperation expected by Ukrainian politicians did not take place. Activities of the Ukrainian politicians in 1914–1915 in Turkey are shown as the awakening of a real understanding by Turkish society of the Ukrainian issue and its significance for the Ottoman Empire. This is confirmed by the further development of relations between Ukraine and Turkey: the Treaty of Brest-Litovsk of February 9, 1918, between the UPR and the Quadruple Alliance, and the additional Ukrainian-Turkish agreement on the establishment of diplomatic ties between the two countries. In addition, the significance of the Ukrainian politicians' activities during World War I in Turkey for the current Ukrainian-Turkish cooperation within the Black Sea area has been clarified.

Keywords: Ukraine, Turkey, Central Powers, Constantinople action.